

CO JE OBČANSKÁ SPOLEČNOST?

Shrnutí části výsledků regionálních konzultací v rámci výzkumu Index občanské společnosti

Tereza Vajdová

Kroužek filatelistů, ochránci přírody, agrární komora, dům péče o seniory, mateřské centrum, rybářský svaz, místní fotbalový klub. Ptáte se, co mají společného? Všichni tvrdí: Jsme občanská společnost. Takový je alespoň výsledek ze čtyř regionálních setkání s představiteli pestré škály neziskových organizací. Setkání organizovala Nadace rozvoje občanské společnosti v Jihlavě, Karlových Varech, Liberci a Zlíně v dubnu a květnu tohoto roku v rámci mezinárodního výzkumu Index občanské společnosti. Součástí regionálních konzultací s 10 až 15 účastníky v každém kraji byla několikahodinová diskuze o občanské společnosti¹.

Narozdíl od pojmů neziskový sektor nebo nestátní nezisková organizace, které často používá veřejná správa i „neziskový sektor“, je pojem občanská společnost nezvyklý a vyžaduje určité zamyšlení. „Chcete vědět, kdo je občanská společnost?“, zeptal se nás jeden z účastníků diskuze. „Vypište výběrové řízení pro organizace občanské společnosti a uvidíte, kdo se přihlásí.“ Ano, to je jeden způsob, jak se dá v průběhu času vymezit a živou realitou naplnit nějaká definice. Tímto způsobem se také ustálil pojem nezisková organizace. Jak to někdo prostě vyjádřil:

„Jsme nezisková organizace. Všude to uvádíme, když žádáme o granty nebo když se píšou projekty. Tam je to uvedeno.“

Co z nás však dělá občanskou společnost? Je to opravdu jen neziskovost, případně něco, co vyplníme v žádosti o grant? Regionální setkání ukázala tři klíčové momenty, na které se při diskuzi o jádru občanské společnosti často naráží. Jinými slovy, když chceme vědět, zda organizace patří do občanské společnosti, obvykle se zeptáme:

- jakou má právní formu,
- zda je nezisková,
- jakou má náplň činnosti.

1. Právní forma

Poměrně často se objevilo zdůvodnění: „Patříme do občanské společnosti, protože jsme občanské sdružení a protože jsme registrovaní na Ministerstvu vnitra.“ Právní formu také zvolila část účastníků regionálních setkání jako nejjednodušší (i když zdaleka ne neproblematický) způsob vymezení občanské společnosti. Ukázalo se, že při uvažování nad tím, co do občanské společnosti patří, je jistá tendence spolehnout se na již existující a vymezené právní formy. To jen potvrzuje formativní sílu, kterou jednou přijaté právní definice mají.

Částečně zde však může hrát roli i jiná věc. Účastníci konzultací často uvažovali o občanské společnosti jako doslova o společnosti občanů. A co by v tomto smyslu mohlo do „občanské“ společnosti patřit víc, než právě „občanské“ sdružení. Slovo „občanské“ v názvu této právní formy přece odkazuje k samotné podstatě občanské společnosti a účastníci konzultací na to správně upozornili.

2. Otázka neziskovosti

Neziskové organizace nebo neziskový sektor jsou pojmy, které jsou běžně používané jako ekvivalenty pojmu občanská společnost. Účastníci regionálních setkání se také znovu a znovu vraceli k neziskovosti jako k jednoduchému, jasnému popisu, který může vyřešit sporné případy a nahradit nekonečné hledání ideálně přesné definice:

¹ Výzkum financovala Nadace VIA v rámci prostředků CEE TRUST a spolupracovala na něm Katedra občanský sektor fakulty humanitních studií UK. Více o výzkumu Index občanské společnosti najdete na stránkách www.nros.cz.

„Dalo by se různě polemizovat, ale přesná definice neziskových organizací není důležitá. Je to organizace, která nevykazuje zisk - co vydělá, zpět investuje.“

Neziskovost se však nakonec ukázala snad spíše otázkou, než jednoduchým řešením. Opakovaně jsme naráželi na nejasné rozhraní mezi podnikatelským sektorem a občanskou společností, pokud jde o zisk a ziskovost. Ano, podnikatelům jde primárně o zisk a občanským organizacím primárně o přínos pro společnost, shodla se většina. Ale na druhou stranu také organizace občanské společnosti potřebují z něčeho žít, musí financovat své prospěšné aktivity a je jen dobře, pokud si na ně dokáží zčásti vydělat sami a nemusí spoléhat na veřejné dotace. Někdo tvrdil:

„Organizace, která poskytuje služby a bere za to peníze, už pro mne není čistě nezisková. My to děláme opravdu jako nezisková organizace, nepodnikáme, nikomu nic neprodáváme.“

A druzí na to reagují:

„My jako ochránci přírody děláme i ochranu přírody za peníze, bereme peníze od krajských úřadů, platí nás za to. Když máme něco dělat, musíme mít prostředky. Jak jde něco dělat bez peněz?“

Podobně rybáři mluví o tom, že ziskem z prodeje ryb financují odbahňování rybníka, filatelisté o tom, že získanými penězi dotují kroužek mladých filatelistů, sportovní kluby investují prostředky z vedlejší hospodářské činnosti do výchovy mládeže. Otázkou neziskovosti však dále ztěžuje fakt, na který poukazovali v každém kraji – v občanské společnosti se najdou organizace, které pod rouškou neziskovosti usilují o zisk a byly za účelem zisku založeny. Možná je to tak, jak řekl jeden z účastníků setkání: „Nejde oddělit ziskové od neziskového.“ Avšak každopádně to, do jaké míry mají občanské organizace právo sledovat zisk, nebo kde končí snaha zabezpečit prospěšnou aktivitu a začíná nepatřičná honba za ziskem, jsou stále ne zcela ujasněné otázky české občanské společnosti.

3. Náplň činnosti

Nejčastějším klíčem k posouzení, zda organizace patří do občanské společnosti, bylo to, co dělá:

„Aktivity organizace určí, zda jsou čistě organizace občanské společnosti nebo jsou již na pomezí politického, mocenského zájmu, nebo na pomezí výrobních a podnikatelských aktivit.“

Požádali jsme účastníky konzultací, aby společně nakreslili mapu občanské společnosti. Do centra měli umístit organizace, které tvoří jádro občanské společnosti. Nejčastějším klíčem pro vytvoření mapy občanské společnosti byla právě náplň činnosti. Do centra byly umístěny aktivity jako poskytování zdravotních a sociálních služeb nebo ochrana přírody.

Činnost se stala i klíčem pro posouzení náležitosti nadací k jádru občanské společnosti. Jedním faktorem pro odsunutí nadací na okraj občanského sektoru bylo, že mají povinný určitý kapitál, a druhým souvisejícím faktorem bylo, že „neprovozují činnost, jenom spravují toky financí.“ „Ony jsou grantující, velice významné, ale mají jiné poslání“. To, že nadace podporují občanské aktivity bylo pro jedny důvodem, aby nadace umístili do jádra občanské společnosti, zatímco pro jiné to bylo důvodem, aby je dali na okraj:

„Nadace jsou bokem, protože jsou prostředníkem, zprostředkujícím činnost subjektů umístěných ve středu nákresu“.

Otázka činnosti byla klíčem i v diskuzi o postavení dalšího, více sporného subjektu, sdružení měst a obcí. Na jednom regionálním setkání se vytvořil většinový názor, že sdružení měst a obcí patří do občanské společnosti, protože se zabývají ochranou přírody, prosazují společné zájmy v oblasti ekologie, udržují lyžařskou magistrálu pro tisíce lidí nebo zřizují značené cyklostezky:

„Podle toho, co u nás dělají, do občanské společnosti patří.“

3.1. Otevřenost versus uzavřenost

S činností organizací občanské společnosti také souvisí míra jejich otevřenosti nebo naopak uzavřenosti. Můžeme si to ukázat na příkladu zajímavé diskuze, která se v jedné skupině spontánně rozhořela o odborech. Na jedné straně stály názory, že odbory do občanské společnosti nepatří,

protože jsou „uzavřená organizace“ jen pro zaměstnance a zaměřují se na „úzký výsek“ vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem, na dojednání kolektivní smlouvy a otázku propouštění v podniku. Na druhé straně stáli obhájci odborů jako součásti občanské společnosti, kteří upozorňovali, že odbory kdysi pořádaly kulturní akce, kroužky pro děti, společné rekreace a utužovaly solidaritu mezi zaměstnanci a také dnes často fungují v širším záběru - „pořád se jezdí na zájezdy“. Občanskost odborů v tomto případě záležela především na míře jejich otevřenosti, na tom, jestli jen hájí úzké zájmy jedné skupiny lidí nebo něco dělají i pro druhé a přispívají k rozvoji obecnějších hodnot.

3.2. Obecná prospěšnost

Vedle konkrétních oblastí a příkladů činností, které patří do občanského sektoru, jsme se v diskuzi setkali také s obecnějším pojmenováním důležitého kritéria občanské společnosti – s obecnou či veřejnou prospěšností. Ve dvou mapách občanské společnosti, kde účastníci použili rozlišení organizací podle právní formy, byly obecně prospěšné společnosti umístěny do samého jádra občanské společnosti. Proč? „Protože vytváří prospěšné hodnoty pro společnost jako celek.“ Například Svaz průmyslu a obchodu je sice občanské sdružení, ale není součástí občanské společnosti, protože „posláním organizace by měla být prospěšnost společnosti, ne prospěch jednotlivé firmě.“

„Sdružení a komory podnikatelů nepatří do OS rozhodně, protože se sdružují, aby podpořili své podnikání, lobují za podnikání – ne za obecný prospěch.“

Být v jádru občanské společnosti znamená něco přinášet společnosti, ne jen svým členům. Několikrát se objevila formulace „vracet zpátky společnosti.“ Na obecnou prospěšnost si přitom dělali oprávněný nárok všichni, kteří s námi o občanské společnosti diskutovali. Nejen organizace, které se věnují péči o sociálně slabé a postižené, ale také například svazy rybářů nebo včelařů, které pořádají aktivity pro mládež: „Jde o získání mladých lidí pro tu správnou občanskou aktivitu a ne pro tu, která dělá asociální stránku společnosti.“ Sportovní kluby také vidí svoji roli v péči o mládež, která sportuje, takže nebere drogy. A tak bychom mohli pokračovat dál.

Na každém setkání se však zároveň objevily úvahy o tom, že veřejný prospěch je velmi těžké jednoznačně určit a často je těžké o něm rozhodnout i v rámci jedné organizace. Jak řekl jeden účastník ze svazu rybářů: „Já bych do občanské společnosti chápal hlavně ty, kteří se zapojují ve prospěch společnosti, kdo pro společnost něco přináší. To u rybářů můžu říct jen o části...“ Veřejná prospěšnost byla zároveň jasně pojmenovaná jako kritérium, které závisí na úhlu pohledu: „Veřejná prospěšnost se dá najít skoro všude.“

Závěrem

Co lze říci závěrem? Regionální setkání s představiteli organizací občanské společnosti ukázala, že česká občanská společnost je schopná i ochotná o sobě uvažovat jako o celku. Klíčová se přitom ukazují výše zmíněná kritéria: právní forma, neziskovost a náplň činnosti. Na druhou stranu je vždy velmi rychle nastolena otázka, pro koho a proč je potřeba hovořit o občanské společnosti jako o jednom celku nebo sektoru. Účastníci rozuměli dvěma důvodům. Zaprvé, o občanské společnosti má smysl hovořit z hlediska veřejnosti a veřejného mínění, protože úspěchy i skandály jedněch mohou ovlivnit to, jak jsou veřejností vnímáni druzí. Zadruhé, úvahy o jednom sektoru jsou důležité z hlediska státu a veřejné správy, když rozdělují finance (sem patří také hledisko Evropské unie a potenciálních donorů) a když navrhují zákony a zavazující předpisy. Co je nebo není občanská společnost tak může být otázkou velmi praktickou.